

SOCIALINIŲ ĮMONIŲ PLĖTROS KRYPTYS LIETUVOJE

Janina Čižikienė, Audronė Čižikaitė

Mykolo Romerio universitetas

El. paštas: cizija@mruni.eu, aucizikait@stud.mruni.eu

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjamos socialinių įmonių plėtros aktualijos ir tendencijos Lietuvoje. Nustatyti socialinių įmonių požymių ypatumai, atlikta socialinių įmonių veiklos kryptių lyginamoji analizė Europos Sąjungoje. Aptariamos socialinių įmonių plėtros tendencijos Lietuvoje nuo 2005 m. Vertinant socialinių įmonių veiklas nustatyta, kad jos beveik po lygiai pasiskirsčiusios paslaugų ir gamybos sektoriuose. Aptarti Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymo pakeitimai bei taikymo aspektai, indentifikuotos valstybės pagalbos socialinėms įmonėms stiprybės ir silpnybės. Atliekant tyrimą, buvo siekiama išnagrinėti Lietuvos socialinių įmonių padėties pokyčius, atskleisti vystymosi problemas bei galimybes.

Pagrindiniai žodžiai: socialinė įmonė, neįgalųjų socialinė įmonė, socialinė atskirtis.

Įvadas

Strategijoje „Europa 2020“ pabrėžiama, kad socialinės įmonės labai naudingos visuomenei kaip svarbus socialinės ekonomikos elementas. Skatindama socialinių įmonių kūrimąsi išnaudojant jų augimo potencialą ir gebėjimą kurti socialines vertybes, Europa, propaguojanti socialinį verslumą ir socialines įmones, šiuo laikotarpiu turi pasinaudoti jų augimo potencialu ir pridėtine socialine verte. Socialinių įmonių tikslas – įdarbinti asmenis, praradusius profesinį ir bendrą darbingumą, socialiai pažeidžiamus, negalinčius lygiomis sąlygomis konkuruoti darbo rinkoje. Už šių asmenų įdarbinimą ir jų darbo vietų išlaikymą darbdavius finansiškai remia valstybė. Socialinių įmonių plėtrą bei veiklos efektyvumą Lietuvoje įvairiais aspektais tyrinėjo Čepienė (2003), Mališauskaitė (2003), Hering (2003), Mačernytė-Panomariovienė (2003, 2004), Jakubauskas (2003). Tarp užsienio autorių paminėtini: Borzaga (2001, 2004, 2008), Defourny (1999, 2001, 2004, 2006, 2008), Campi (2006).

Socialinių įmonių vystymosi problemos svarbios Lietuvos miesto bei kaimo plėtrai. Remiantis Šiaulių universiteto Kaimo plėtros tyrimų centro plėtojama gyvybinės erdvės koncepcija, visa valstybės teritorija turi būti palanki efektyviam verslui ir apimti tolygią ekonominę plėtrą (Jasaitis, 2012). ES išsivysčiusiose valstybėse kuriamas europinio kaimo plėtros modelis, sudaromos naujos galimybės verslui vystytis, įtraukiant vietos bendruomenes, todėl Lietuvos šiuolaikinio kaimo plėtra turi sąlygoti jo gyventojų ekonominę bei socialinę gerovę. Šias idėjas plėtoja Atkočiūnienė (2010), Jasaitis (2010, 2012), Melnikienė (2010), Šeizė (2012), Vidickienė (2010). Steigiamos socialinės įmonės galėtų paskatinti vietos bendruomenių ekonominę veiklą, padėtų įkurti naujas darbo vietas ir įtraukti socialiai pažeidžiamus asmenis į aktyvią darbo rinką.

Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas, priimtas 2004 m. birželio 1 d., buvo pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis juridinių asmenų, kuriems suteiktas socialinių įmonių statusas, teises ir pareigas, šio statuso įgijimo ir praradimo pagrindus ir tvarką, apibrėžė tikslines grupes, nustatė darbo santykių šiose įmonėse ypatumus, valstybės paramą socialinėms įmonėms. 2011 m. gruodžio 1 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymo pakeitimo įstatymas, kuris įsigaliojo 2012 m. sausio 1 d. Pakeitimu buvo siekiama: suderinti socialinių įmonių steigimąsi bei didėjančių lėšų socialinėms įmonėms remti poreikį, padidinti socialinėse įmonėse įdarbinamų tikslinėms grupėms priklausančių asmenų skaičių, įdarbinti sunkiausiai negalią turinčius asmenis bei užtikrinti reikalingų lėšų skyrimą besikuriančioms įmonėms, atitinkančioms įstatyme keliamus reikalavimus, siekiančioms įgyti socialinės įmonės statusą, taip pat įmonėms, kurioms jau yra suteiktas socialinės įmonės statusas.

Tyrimo objektas – socialinių įmonių kryptys.

Tyrimo tikslas – išnagrinėti socialinių įmonių plėtros aktualijas Lietuvoje.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizuoti socialinių įmonių plėtros aspektus.
 2. Nagrinėjant teisės aktus, reglamentuojančius socialinių įmonių veiklą, atskleisti teisinio reguliavimo pranašumus ir trūkumus.
 3. Įvertinti socialinių įmonių pokyčius Lietuvoje, turinčius esminę įtaką tolesnei jų raidai.
- Tyrimo metodai – mokslinės literatūros, Lietuvos Respublikos teisės aktų bei statistinių duomenų analizė.

Socialinės įmonės požymiai

Europos Sąjungoje dėl skirtingų kalbinių ir kultūrinių tradicijų socialinės įmonės sąvoka suprantama labai skirtingai. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas (EESRK) siūlo išskirti šiuos socialinių įmonių požymius:

- siekia socialinių tikslų, o ne pelno, kuria socialinę naudą visuomenei ir jos nariams;
- pelno nesiekianti organizacija, iš esmės reinvestuojanti pajamų perteklių, o ne paskirstanti jį privatiems akcininkams ar savininkams;

— pasižymi teisinių formų ir modelių įvairove (kooperatyvai, savitarpio pagalbos draugijos, savanoriškos veiklos asociacijos, fondai, pelno arba ne pelno įmonės);

— gaminantis prekes ir teikiantis paslaugas (dažnai visuotinės svarbos) ūkinės veiklos vykdytojas dažnai pabrėžia socialinę inovaciją;

— veiklos nepriklausomumas, pabrėžiant dalyvavimą ir bendrą sprendimų priėmimą (darbuotojai, vartotojai, nariai), valdyseną ir demokratiją (atstovaujамąją arba atvirą);

— dažnai kilusi iš pilietinės visuomenės organizacijos arba susijusi su ja (EESRK nuomonė dėl socialinio verslumo ir socialinių įmonių (tiriamoji nuomonė) (2012/C 24/01).

Europos mokslininkų tinklas (EMES), kuris jau daugiau kaip 10 metų, remiamas Europos Sąjungos, studijuoja socialinę ekonomiką lyginamuoju aspektu, socialinės įmonės sąvoką apibrėžia pagal „EMES kriterijus“ (Study..., 2006):

1. Socialinės įmonės tikslas – nauda visuomenei. Visos socialinės įmonės siekia įtraukti į darbo rinką socialiai atskirtus ir pažeidžiamus asmenis per profesinius bei socialinių įgūdžių mokymus ir praktiką darbo vietoje. Šia prasme socialinių įmonių tikslai visuomet yra svarbesni už individualius įmonių savininkų, vadovų ar darbuotojų interesus ir naudingi kolektyvui. Socialinės įmonės siekia socialinės ir ekonominės darnos vietos bendruomenėje, mažinant aplinkos taršą, užtikrinant atliekų perdirbimą, tausojant aplinką. Rūpinasi, kad būtų teikiamos socialinės paslaugos, kurių neteikia valstybė, tokios kaip vaikų priežiūra, įvairi socialinė ir psichologinė rehabilitacija ir pan.

2. Socialinė įmonė pasižymi limituotu uždirbto pelno paskirstymu. Dažniausiai socialinės įmonės pagal savo juridinį statusą yra pelno nesiekiančios įmonės. Tačiau dalis pelningai veikiančių socialinių įmonių pelną gali tinkamai paskirstyti. Socialinėse įmonėse pelnas yra investuojamas į socialinės integracijos projektus. Jis atitenka kitiems socialiai atskirtiems asmenims. Pelną socialinės įmonės gali investuoti į savo darbuotojų, atskirtyje esančių asmenų socialinių poreikių tenkinimą: individualius mokymus, socialines ir psichologines konsultacijas, socialinių ir bendrųjų asmens įgūdžių stiprinimą.

3. Socialinėje įmonėje sprendimai priimami neatsižvelgiant į nuosavybės teises. Priimant sprendimus dalyvauja įmonės darbuotojai, praktikos vadovai, savanoriai, taip pat socialinės, profesinės integracijos programų dalyviai bei įmonės klientai. Šie įmonės veikla suinteresuoti asmenys demokratiškai išrenka savo atstovus, kurie dalyvauja įmonės sprendimų priėmimo procese.

4. Socialinė įmonė vykdo ekonominę veiklą. Dažniausiai įmonių veikla yra susijusi su gamyba, prekyba arba atviroje rinkoje teikiamomis paslaugomis. Tačiau šios ekonominės veiklos svarba įvairiose ES šalyse yra skirtinga. Darbuotojų kooperatyvuose Suomijoje ir Didžiojoje Britanijoje bei darbinės integracijos įmonėse Portugalijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje ekonominė veikla yra pati svarbiausia, nes ji generuoja pajamas, toliau skirtas profesinei integracijai. O kitose socialinėse įmonėse (profesinio parengimo darbo vietai įmonėse Belgijoje, užimtumo centruose Ispanijoje) pagrindinė įmonės veikla yra profesiniai mokymai darbo vietoje arba tikslinės grupės užimtumas. Taigi šio tipo socialinės įmonės ekonominės veiklos tikslas – ne pajamos, o tikslinių grupių narių integracija į mokymo procesą. Socialinės įmonės yra subsidijuojamos valstybės, nes jos beveik negauna pajamų iš ekonominės veiklos.

5. Socialinėje įmonėje integruojamas mokamas darbas. Visos socialinės įmonės, net jei ir plačiai naudoja savanorišką darbą, turi įsteigusios mokamo darbo vietas. Tačiau mokamo ir savanoriško darbo proporcijos gali būti skirtingos: Prancūzijoje, Italijoje, Portugalijoje ir Suomijoje socialinėse įmonėse dažniausiai dirba įdarbinti darbuotojai, o Švedijoje, Didžiojoje Britanijoje ir Ispanijoje dažnai socialinėse įmonėse praktikos vadovais ir socialiniais darbuotojais dirba savanoriai. Tokių įmonių valdybose neretai dalyvauja savanoriai, o mokamų darbuotojų dalyvavimas valdybos darbe nėra atlyginamas. Pažymėtina, kad dažniausiai socialinės įmonės nemoka atlyginimo, bet skiria dienpinigius ar kompensacijas savo programų dalyviams, teikia jiems apgyvendinimo, maitinimo ir kitas paslaugas. Tačiau dirbantieji praktikos vadovai, socialiniai darbuotojai, tikslinių grupių ekspertai dirba mokamo darbo vietose.

6. Socialinė įmonė pasižymi dideliu autonomiškumu. Europos Sąjungoje socialinės įmonės yra nepriklausomos, todėl vadovai ar vadovaujantys atstovai priima visus su įmonės strategine ir praktine veikla susijusius sprendimus. Pažymėtina, kad valstybės remiama socialinės įmonės veikla vykdoma pagal labai griežtas sutartis, gali numatyti tam tikrą finansuotojo ar rangovo dalyvavimą priimant sprendimus bei vykdant veiklos kontrolę, dažniausiai šių įmonių įstatai numato įmonės nepriklausomybę ir savarankiškumą veiklos procese.

7. Socialinės įmonės veikla patiria ekonominę riziką. Finansinė gerovė ir išlikimas tiesiogiai priklauso nuo įmonės darbuotojų gebėjimo produktyviai dirbti ir siekti finansinio stabilumo, pajamų ir išlaidų balanso. Veikdamos atviroje rinkoje, šios įmonės ir jų steigėjai prisiima ekonominę riziką, turinčią tiesioginę įtaką jų veiklai. Net ir tos įmonės, kurios dirba turėdamos dalinį finansavimą, turi išgyventi konkurencijos sąlygomis. Kuo didesnė dalis socialinės įmonės pajamų yra gaunama iš rinkos santykių, tuo ekonominė rizika yra didesnė, todėl šių ekonominę veiklą vykdančių įmonių pagrindinis pajamų šaltinis, valdymas ir visas funkcionavimas yra panašus į rinkoje veikiančias kitas įmones.

8. Socialinė įmonė yra piliečių iniciatyvos rezultatas. Dažniausiai tokias įmones steigia socialinės srities darbuotojai (socialiniai darbuotojai, nevyriausybinų organizacijų vadybininkai ir pan.), taip pat tikslinei grupei

atstovaujantys žmonės, jų artimieji (neįgaliųjų tėvai, ilgalaikiai bedarbiai ir pan.). Gali būti steigiamos ir juridinių subjektų – centrinės valdžios institucijų arba vietos savivaldos – iniciatyva, pavyzdžiui, įmonės, skirtos neįgaliesiems Didžiojoje Britanijoje.

9. Socialinė įmonė yra atvira visateisiam tikslinės grupės narių dalyvavimui. Socialinės ekonomikos sektorius grindžiamas demokratiško dalyvavimo priimant sprendimus bei tikslinės grupės įgalinimo savo veikoje principais. Tačiau šie principai gana skirtingai įgyvendinami ES šalyse. Dalis įmonių suteikia tikslinei grupei ir profesinės rehabilitacijos dalyviams galimybę tiesiogiai dalyvauti valdant įmonę ir priimant strateginius sprendimus (socialiniuose kooperatyvuose Švedijoje, bendruomeniniuose versluose ir darbuotojų kooperatyvuose Didžiojoje Britanijoje). Kitose, pavyzdžiui, Belgijos ir Prancūzijos įmonėse tikslinės grupės dalyvavimas yra mažiau išplėtotas. Šie pavyzdžiai rodo, kad tikslinės grupės įgalinimas socialinėse įmonėse yra labai skirtingas, nes, atsižvelgiant į tikslinių grupių specifiką, įvairias negalias ir socialinių gebėjimų trūkumą, būtų sunku tikėtis įgyvendinti visiškai demokratišką tokių įmonių valdymo modelį. Taip pat įmonėse, kuriose įdarbinami asmenys mokymosi laikotarpiu, būtų sunku įtraukti tikslinės grupės narius į ilgalaikę įmonės strategiją ir plėtrą apimantį sprendimų priėmimą.

Analizuojant socialinių įmonių veiklas Europoje (žr. 1 lentelę) išryškėjo, kad socialinių įmonių formos bei veiklos kryptys Europos Sąjungos valstybėse pasižymi didele įvairove: kooperatyvai (įvairių tipų egzistuoja Italijoje, Didžiojoje Britanijoje, Švedijoje), asociacijos, savitarpio pagalbos bendrijos, fondai bei kitos šių įmonių formos yra įgyvendinamos Belgijoje, Prancūzijoje. Įmonių teikiamų paslaugų ir gamybos rinkos įvairovė didžiulė. Jos gali teikti paslaugas pažeidžiamai visuomenės daliai arba, vykstant socialinei ir profesinei integracijai, įdarbinti asmenis, kurie atsidūrė nepalankioje padėtyje ir patiria socialinę atskirtį, neturėdami reikiamos profesinės kvalifikacijos arba dėl sudėtingų socialinių problemų.

Socialinių įmonių veiklos kryptys ES

Sektorius	Šalis	Įmonių veikla
Asmeninės paslaugos (<i>Personal Services</i>)	Austrija	Vaikų grupės: vaikų priežiūros paslaugų sritis, kurioje dalyvauja daug tėvų
	Danija	Socialinis apgyvendinimas: apgyvendinimo institucijos sukurtos kaip alternatyva tradicinėms institucijoms, globojančioms vaikus ir sunkumų turinčius paauglius. Tikslas – sutelkti dėmesį į mokymo ir priežiūros paslaugas
	Italija	Socialiniai A tipo kooperatyvai: kooperatyvai aktyviai veikia sveikatos, mokymo ar asmeninių paslaugų srityse ir yra kontroliuojami teisės akto, kurį priėmė Italijos nacionalinis parlamentas 1991 m.
	Jungtinė Karalystė	Namų priežiūros kooperatyvai: kooperatyvai įdarbina savo narius (daugiausia išlaikytinas moteris) ne visą darbo dieną
	Prancūzija	Tėvų vadovaujamos vaikų priežiūros organizacijos: vaikų priežiūros paslaugos iš dalies valdomos ir vadovaujamos tėvų. Šios organizacijos sudaro nacionalinį tinklą
	Švedija	Vietos kooperatyvų plėtros agentūros organizuotos nacionaliniu lygiu. Jų tikslas – reabilituoti ir reintegruoti asmenis, turinčius psichikos negalią
Mokymo integracijos per darbą įmonėse (<i>Training- integration through work</i>)	Belgija	Darbo apmokymo įmonės ir darbo integracijos įmonės pietinėje šalies dalyje, integracijos įmonės ir socialiniai seminarai šiaurinėje šalies dalyje. Darbo ir integracijos įmonės, remiamos įvairiuose šalies regionuose, yra orientuotos į darbo rinką ir siekia ilgalaikio asmenų įdarbinimo
	Italija	B tipo socialiniai kooperatyvai, veikiantys darbo ir integracijos srityje, padeda socialiai pažeidžiamiems asmenims (1991 m. teisinis pagrindas)
	Vokietija	Rinka orientuoja „socialines įmones“ priimti laikiną valstybės paramą. Jų tikslas – kurti darbo vietas ir skatinti ekonomikos pažangą, taip siekiant ilgalaikių bedarbių socialinės ir profesinės integracijos. Darbo vietos sukuriamos egzistuojančiose privačiose įmonėse arba steigiant naujas įmones
	Liuksemburgas	Asociacijos (gali būti ir kooperatyvai) įtraukia savo narius į darbo rinką per darbo ir kitas ūkines veiklas įvairiose srityse: aplinkos, žemės ūkio, statybos, atliekų perdirbimo ir t. t. Dauguma projektų yra finansuojami valstybės
	Ispanija	Neįgaliųjų arba asmenų, sunkiai gebančių prisitaikyti darbo rinkoje, integracijos į darbo rinką įmonės. Abiem atvejais dabar linkstama prie „tarpinio“ įdarbinimo, siekiant galiausiai įtraukti tikslines grupes į įprastinę darbo rinką, o ne suteikti jiems ilgalaikes „saugomas“ darbo vietas

Vietinės plėtros įmonės (Local development)	Suomija	Darbo kooperatyvai, pagal regionus suskirstyti į devynias kooperatyvų plėtros agentūras (CDA), yra svarbi priemonė, siekiant ekonomikos pažangos vietos ir regiono lygiu. Šie kooperatyvai skiriasi nuo tradicinių darbuotojų kooperatyvų tuo, jog subranguoja savo narių paslaugas kitoms įmonėms
	Nyderlandai	„Kaimyninės valdymo įmonės“ – nepriklausomos, įvairias paslaugas plėtojančios įmonės. Jos suteikia galimybę nepalankioje padėtyje esančių rajonų gyventojams dirbti mokamą darbą – prižiūrėti privačių namų ar bendruomenės infrastruktūros objektus bei teikti socialines paslaugas savo kaimynystėje
	Graikija	Kaimo turizmo kooperatyvai: jie įkurti moterų gyvenančių kaimo vietovėse, turinčiose galimybių plėtoti turizmą. Šios įmonės teikia apgyvendinimo ir maitinimo paslaugas. Plėtojamos įvairios vietos amatų sritys
	Airija	Vietos bendruomenės plėtros įmonės, turinčios įvairių teisinį statusą. Jos teikia įvairias socialines paslaugas, vykdo darbo integracijos programas

Šaltinis: Defourny (2004), Study on Promoting the Role of Social Enterprises (2006).

Socialinių įmonių Lietuvoje teisiniai aspektai

2004 m. birželio 1 d. buvo priimtas pagrindinis teisės aktas – Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas, reglamentuojantis „juridinių asmenų, kuriems suteiktas socialinių įmonių statusas, teises ir pareigas, šio statuso įgijimo ir praradimo pagrindus ir tvarką, apibrėžė tikslines grupes, nustatė darbo santykių šiose įmonėse ypatumus, valstybės paramą socialinėms įmonėms“ (Mačernytė-Panomariovienė, 2004). Įstatymas buvo keičiamas ir papildomas, tačiau vis išryškėdavo jo spragos. Padaugėjo piktnaudžiavimo socialinės įmonės statusu atvejų (www.ekonomika.lt), kai socialinės įmonės statusas reikalingas tik siekiant gauti valstybės pagalbą ir lengvatas, o ne įdarbinti tikslines grupes. Taip pat tapo svarbu suderinti įstatymą su Europos Sąjungos teisės aktais (labiausiai – su 2008 m. rugpjūčio 6 d. paskelbtu Komisijos reglamentu (EB) Nr. 800/2008). Dėl šių priežasčių 2011 m. gruodžio 1 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymo pakeitimo įstatymas. Įstatymas įsigaliojo 2012 m. sausio 1 d. Šiuo pakeitimu buvo siekiama: sustabdyti masinį socialinių įmonių steigimąsi bei lėšų socialinėms įmonėms remti poreikio didėjimą, padidinti socialinėse įmonėse įdarbinamų tikslinėms grupėms priklausančių asmenų skaičių, socialinėse įmonėse įdarbinamų sunkiausiai negalią turinčių asmenų skaičių, sukurti teisinę padėtį, kuri užtikrintų reikiamų lėšų skyrimą besikuriančioms įmonėms, atitinkančioms įstatyme keliamus reikalavimus, siekiančioms įgyti socialinės įmonės statusą, o taip pat įmonėms, kurioms jau yra suteiktas socialinės įmonės statusas.

Pagrindiniai Socialinių įmonių įstatymo pakeitimai:

- socialinės įmonės statusą gali įgyti ir Lietuvos Respublikoje, ir kitoje Europos ekonominės erdvės valstybėje įsteigta įmonė ar jos filialas. Šis pakeitimas vertintinas teigiamai, nes socialinėse įmonėse gali būti įdarbinami daugiau tikslinėms grupėms priklausančių asmenų, gali būti įsteigiama daugiau naujų darbo vietų. Tai gali turėti įtakos šių asmenų grįžimui į darbo rinką, skatina socialinę jų integraciją bei mažina socialinę atskirtį;

- pakeisti reikalavimai neįgaliųjų socialinės įmonės statusui įgyti. Numatyta, jog, siekiant neįgaliųjų socialinės įmonės statuso, neįgaliųjų tikslinei grupei priklausančios darbuotojai turi sudaryti 50 proc. metinio vidutinio sąrašuose esančių darbuotojų skaičiaus, o iš jų 40 proc. – didžiausią negalią turintys asmenys, t. y. neįgalieji, kuriems nustatytas 0–40 proc. darbingumo lygis, sunkus ar vidutinis neįgalumo lygis arba didelių ar vidutinių specialiųjų poreikių lygis. Šio pakeitimo tikslas – padidinti socialinėse įmonėse įdarbinamų sunkiausiai negalią turinčių asmenų skaičių. Didesni reikalavimai sudarė prielaidas mažėti įmonių, siekiančių įgyti neįgaliųjų įmonės statusą, skaičiui. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2012 m. veiklos ataskaitos duomenimis, 2012 m. įregistruota tik viena neįgaliųjų socialinė įmonė. Be to, ši nuostata buvo taikoma įmonėms, įgijusioms socialinės įmonės statusą iki 2012 m. sausio 1 d. Taigi įmonės, norėjusios išlaikyti jau esamą neįgaliųjų įmonės statusą, turėjo atleisti didesnę darbingumą turinčius neįgaliuosius ir dirbinti sunkesnės negalios darbuotojus;

- naujieji pokyčiai padidino socialinėse įmonėse galimų įdarbinti asmenų tikslinių grupių skaičių, tikslinėms grupėms priskirta vaiko motina (įmotė) arba tėvas (įtėvis), vaiko globėjas arba rūpintojas, vieni auginantys neįgalų vaiką (įvaikį) iki 18 metų (iki 2005 m. liepos 1 d. pripažintą vaiku invalidu) arba kitas asmuo, prižiūrintis sergantį ar neįgalų šeimai narį, kuriam Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos sprendimu nustatytas specialusis nuolatinės slaugos ar nuolatinės priežiūros (pagalbos) poreikis, jeigu

nedarbo trukmė nuo įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje dienos yra ilgesnė kaip šeši mėnesiai;

- aktualia įstatymo redakcija panaikinta neveikianti teisės norma, kad savivaldybė ir teritorinė darbo birža teikia rekomendacijas socialinei įmonei dėl konkrečių asmenų, priklausančių tikslinėms grupėms, įdarbinimo. Ši funkcija priskirta teritorinei darbo biržai;

- įtvirtinta socialinių įmonių veiklos priežiūra, siekiant nustatyti, kaip socialinės įmonės laikosi įstatymuose ir kituose teisės aktuose nustatytų reikalavimų;

- supaprastinta socialinės įmonės statuso įgijimo procedūra, reikia pateikti mažiau dokumentų. Prie prašymo suteikti socialinės įmonės statusą pridedami šie dokumentai: dokumentai, patvirtinantys Socialinių įmonių įstatymo 3 straipsnyje nustatytų reikalavimų atitikimą; veiklos (verslo) planas; tikslinėms asmenų grupėms priklausančių asmenų socialinių įgūdžių lavinimo ir socialinės integracijos priemonių planas; praėjusių finansinių metų įmonės finansinių ataskaitų rinkinys; jeigu buvo atliktas paskutinių finansinių metų auditas, jo ataskaitų ir išvadų dėl įmonės veiklos tęstinumo kopijos; turto nuosavybės ar valdymo teisę ne mažiau kaip trejus metus nuo numatomos darbo vietos įsteigimo (pritaikymo) patvirtinančių dokumentų kopijos;

- sutrumpinamas terminas (ne anksčiau kaip po trijų mėnesių nuo dienos, kurią buvo priimtas sprendimas nesuteikti socialinės įmonės statuso) pakartotinai kreiptis dėl socialinės įmonės statuso suteikimo, taip sudaromos sąlygos juridiniam asmeniui operatyviau įvykdyti jam keliamus reikalavimus ar pašalinti trūkumus, siekiant įgyti socialinės įmonės statusą;

- patikslinti socialinės įmonės statuso netekimo pagrindai;

- pakeista valstybės pagalba ir jos gavimo tvarka socialinėms įmonėms.

Dabartinis įstatymas numato, kad socialinei įmonei gali būti skiriama šių rūšių valstybės pagalba: subsidija darbo užmokesčiui ir valstybinio socialinio draudimo įmokoms; subsidija neįgalių darbuotojų darbo vietoms įsteigti ar pritaikyti ir jų darbo priemonėms įsigyti ar pritaikyti; subsidija tikslinėms asmenų grupėms priklausantiems darbuotojams mokytis. Be šių nurodytų valstybės pagalbos rūšių, neįgaliųjų socialinei įmonei gali būti skiriama papildoma šių rūšių valstybės pagalba: subsidija neįgalių darbuotojų darbo aplinkai, gamybinėms ir poilsio patalpoms pritaikyti; subsidija papildomoms administracinėms ir transporto išlaidoms; subsidija asistento (gestų kalbos vertėjo) išlaidoms. 2011 m. ir 2004 m. Socialinių įmonių įstatymų nuostatų dėl valstybės pagalbos analizė padės atskleisti dabartinio teisinio reguliavimo pranašumus ir trūkumus (žr. 2 lent.).

Valstybės pagalbos socialinėms įmonėms nuostatų vertinimas 2004, 2011 m.

Socialinių įmonių įstatymas (2004 m.)	Socialinių įmonių įstatymas (2011 m.)	Vertinimas: Silpnybė / Stiprybė
	<p>Subsidija darbo užmokesčiui ir valstybinio socialinio draudimo įmokoms.</p> <p>Subsidija skiriama įdarbinus šio įstatymo neįgaliųjų tikslinei asmenų grupei priklausantį darbuotoją ir mokama visą jo darbo laikotarpį, o įdarbinus kitoms tikslinėms asmenų grupėms priklausančius darbuotojus ši kompensacija skiriama ir mokama ne ilgiau kaip 12 mėnesių po įdarbinimo. Nebent tuo atveju, jeigu tikslinėms asmenų grupėms priklausančių darbuotojų nedarbo trukmė nuo ir valstybinio įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje dienos yra ilgesnė kaip dveji metai, tinkamomis finansuoti išlaidomis yra laikomos išlaidos darbo užmokesčiui socialinio draudimo įmokoms kompensuoti per ne ilgesnį kaip 24 mėnesių po įdarbinimo laikotarpį</p>	<p>Silpnybė: Nustatomi terminai finansuoti išlaidas darbo užmokesčiui ir valstybinio socialinio draudimo įmokoms kompensuoti, atsižvelgiant į tikslines grupes. Įdarbinus neįgaliųjų tikslinei asmenų grupei priklausantį darbuotoją, subsidija mokama visą jo darbo laikotarpį. Skirtingas subsidijos mokėjimo laikotarpis turi įtakos darbdaviui renkantis darbuotojus – taip pažeidžiami kitų tikslinių grupių interesai</p>
Teikiama subsidija darbo vietoms įsteigti (socialinėje įmonėje – visos tikslinės grupės), neįgaliųjų darbuotojų darbo vietoms pritaikyti ir jų darbo priemonėms įsigyti ar pritaikyti	Teikiama subsidija neįgaliųjų darbuotojų darbo vietoms įsteigti ar pritaikyti ir jų darbo priemonėms įsigyti ar pritaikyti	<p>Silpnybė: Sumažinta valstybės parama socialinėms įmonėms (visoms tikslinėms grupėms, išskyrus neįgaliosius) subsidija įsteigti darbo vietas taikoma tik neįgaliųjų tikslinei grupei</p>
<p>Subsidija tikslinėms grupėms priklausantiems darbuotojams mokyti gali sudaryti:</p> <p>1) bendrojo pobūdžio mokymui – iki 80 proc. reikalingų išlaidų;</p> <p>2) specialiam mokymui – iki 45 proc. reikalingų išlaidų</p>	<p>Subsidija tikslinėms asmenų grupėms priklausantiems darbuotojams mokyti gali sudaryti iki 35 proc. išlaidų, reikalingų specialiam mokymui, arba iki 60 proc. išlaidų, reikalingų bendrojo pobūdžio mokymui. Ši subsidija gali būti padidinta 10 proc., jeigu pagalba skiriama vidutinėms įmonėms, arba 20 proc., jeigu pagalba skiriama mažoms įmonėms</p>	<p>Silpnybė: Sumažinta valstybės parama darbuotojams mokyti.</p> <p>Stiprybė: kartu siekiama, kad mokymų intensyvumas galėtų būti padidintas vidutinėse ir mažose įmonėse</p>

	<p>Subsidija neigalių darbuotojų darbo aplinkai, gamybinėms ir poilsio patalpoms pritaikyti.</p> <p>Subsidija vieno neįgalaus darbuotojo darbo aplinkai, gamybinėms ir poilsio patalpoms pritaikyti negali būti didesnė kaip šeši subsidijos skyrimo mėnesį galiojančios Vyriausybės patvirtintos minimaliosios mėnesinės algos dydžiai ir negali būti skiriama dažniau kaip kartą per 36 mėnesius</p>	<p>Stiprybė:</p> <p>Nustatytos ribos gauti subsidiją neigalių darbuotojų darbo aplinkai, gamybinėms ir poilsio patalpoms pritaikyti, kad būtų užkirstas kelias piktnaudžiavimui valstybės parama</p>
<p>Valstybės ir Europos Sąjungos bendras pagalbos dydis vienai įmonei per trejus metus iš eilės neturi viršyti 51 750 000 litų</p>	<p>Valstybės ir Europos Sąjungos bendras pagalbos dydis vienai įmonei per trejus metus iš eilės neturi viršyti 51 750 000 litų, o per vienus metus – 17 250 000 litų. Valstybės pagalba mokymui negali sudaryti daugiau kaip 6 900 000 litų bendros valstybės pagalbos dydžio vienam mokymo projektui</p>	<p>Stiprybė:</p> <p>Nustatant papildomą sąlygą, kad valstybės ir Europos Sąjungos bendras pagalbos dydis vienai įmonei per vienus metus neviršytų – 17 250 000 litų, siekiama sustabdyti masinį socialinių įmonių steigimąsi ir lėšų socialinėms įmonėms remti poreikio didėjimą</p>

Saltinis: Socialinių įmonių įstatymas (2011 m.); Socialinių įmonių įstatymas (2004 m.).

Remiantis valstybės paramos nuostatų analize, pakeitus įstatymą buvo apribota valstybės pagalba socialinėms įmonėms. Šiuo metu Socialinių įmonių įstatymas užtikrina tik vienos iš socialiai pažeidžiamų asmenų grupių – neįgaliųjų – interesus. Tačiau teisinis reguliavimas turi apimti ir kitas socialiai pažeidžiamas asmenų grupes, sudarydamas sąlygas šiems asmenims aktyviau įsiliesti į aktyvią darbo rinką bei mažinti jų socialinę atskirtį.

Socialinių įmonių plėtros tendencijos Lietuvoje

2012 m. pabaigoje veikė 136 socialinės įmonės, iš jų 75 – neįgaliųjų socialinės įmonės. Per 2012 m. socialinės įmonės statusas suteiktas 4 įmonėms, neįgaliųjų socialinės įmonės – 1 (žr. 3 lent.). Per šį laikotarpį 2 310 tikslinėms grupėms priklausančių asmenų buvo įdarbinti socialinėse įmonėse. Per 2012 m. socialinėse įmonėse dirbo 4 157 tikslinėms grupėms priklausančios asmenys: 292 – iki 25 proc. darbingumo lygio, 1 840 – 30–40 proc. darbingumo lygio, 1 727 – 45–55 proc. darbingumo lygio, 9 – nedidelių specialiųjų poreikių lygio, 263 – vidutinių specialiųjų poreikių lygio, 17 – didelių specialiųjų poreikių lygio, 9 – ilgalaikiai bedarbiai (Žr. SADM 2012 m. veiklos ataskaita).

3 lentelė

Socialinių įmonių skaičiaus pokytis 2005–2012 m. (vienetais)

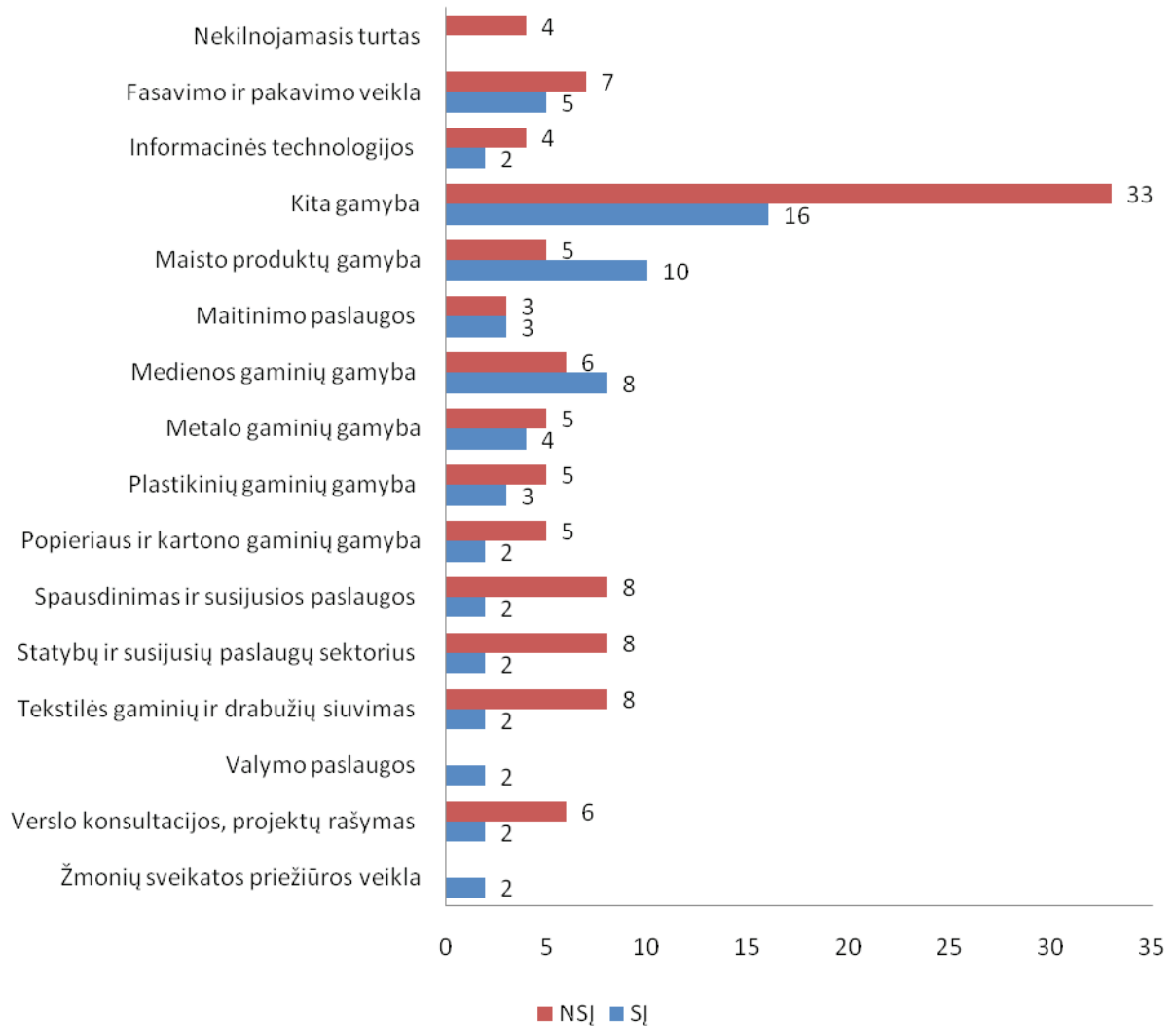
Įmonių statusas	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Suteiktas socialinės įmonės statusas	10	5	2	3	5	9	7	4
Neteko socialinės įmonės statuso	1	-	1	-	2	-	1	-
Gavo neįgaliųjų socialinės įmonės statusą	25	8	15	19	18	22	5	1
Neteko neįgaliųjų socialinės įmonės statuso	1	1	2	1	2	-	-	-

Saltinis: LDB, Neįgaliųjų įdarbinimo galimybių plėtra (2012).

Įmonių, kurioms suteiktas socialinis statusas, skaičiaus pokytis 2005–2012 m. rodo mažėjimo tendencijas Lietuvoje (žr. 3 lentelę). Daugiausia įmonių šį statusą įgijo 2005 m. Tokios įmonės sudarė 24,4 proc. visų įmonių skaičiaus. Po 2005 m. dvejus metus iš eilės naujai įsteigtų socialinių įmonių vis mažėjo (2006 m. – 5 įmonės, 2007 m. – 2 įmonės). Nuo 2008 m. iki 2010 m. socialinių įmonių daugėjo (9 įmonės). Tokį statusą įgijusių įmonių skaičius pasiekė 2005 m. lygį (10) bei sudarė 22 proc. viso socialinių įmonių skaičiaus. Nors 2011 m. socialinių įmonių sumažėjo vos dviem – iki 7, 2012 m. įsteigtos tik 4. 2005–2010 m. neįgaliųjų socialinės įmonės statusą įgijusių

įmonių skaičius nuolat augo. 2005 m. (25 įmonės) rekordinį įmonių skaičių lėmė didelis susidomėjimas ir galimybė pasinaudojant teikiama lengvatomis integruoti neįgaliuosius į darbo rinką. Nuo 2006 m. neįgaliųjų socialinių įmonių daugėjo, nes darbdaviai turėjo galimybę darbinti neįgaliuosius bei pasinaudoti įvairiomis valstybės pagalba rūšimis. Matome, kad 2010 m. (22 įmonės) neįgaliųjų socialinių įmonių skaičiumi buvo panašūs į 2005 metus. Tai rodo, kad 2011–2012 m. itin mažą įmonių, įgijusių neįgaliųjų socialinės įmonės statusą, skaičių lėmė sugriežtėjusi statuso suteikimo tvarka bei įstatymo pakeitimai.

Remiantis LDB duomenimis, socialinės įmonės vykdo apie 30 skirtingų veiklų, o neįgaliųjų socialinės įmonės – maždaug 54 skirtingas veiklas. Pastebėta, kad dauguma įmonių vykdo keletą tarpusavyje susijusių veiklų.

1 pav. Įmonių pasiskirstymas pagal veiklos sritis, vnt.
Šaltinis: LDB, Neįgaliųjų įdarbinimo galimybių plėtra (2012)

Analizuojant 1 pav., matyti, jog didžioji dalis veiklų pažymėta kaip „kita veikla“. Socialinių įmonių veikla apima: farmacinių preparatų gamybą, stiklo dažymą ir fasavimą, teises paslaugas, vaikų priežiūrą dienos metu. Neįgaliųjų socialinių įmonių veiklos sritys: neįgaliųjų vežimėlių gamyba, bibliotekų ir archyvų veikla, apsaugos paslaugos, socialinis darbas, odontologinė praktika, ritualinės paslaugos, ryšių įrangos gamyba, kailinių drabužių gamyba, šluotų ir šepetėlių gamyba, skalbimo ir sauso valymo paslaugos. Didžiausias grupes sudaro: maisto produktų gamyba – 15,9 proc., medienos gaminių gamyba – 12,7 proc. visų socialinių įmonių. Šiek tiek mažesnes dalis sudaro fasavimo ir pakavimo veiklų grupė – 7,9 proc., metalo gaminių gamyba – 6,3 proc., po lygią dalį – 4,8 proc. – plastiko gaminių gamybos ir maitinimo paslaugos. Tai rodo, jog socialinės įmonės beveik po lygiai pasiskirsčiusios paslaugų ir gamybos sektoriuose. Didesnioji dalis neįgaliųjų socialinių įmonių teikė paslaugas. Tokios įmonės sudarė 61,1 proc. visų įmonių, nes dauguma neįgaliųjų negali dirbti sunkesnio fizinio bei su kenksmingais sveikatai veiksniais susijusio darbo (Neįgaliųjų..., 2012).

Išvados

Europos Sąjungoje dėl skirtingų kalbinių ir kultūrinių tradicijų socialinės įmonės sąvoka suprantama labai skirtingai. Siūlome išskirti šiuos socialinių įmonių požymius: 1) siekia socialinių tikslų, o ne pelno; 2) pasižymi teisinių formų ir modelių įvairove (kooperatyvai, savitarpio pagalbos draugijos, savanoriškos veiklos asociacijos, fondai, pelno arba pelno nesiekiančios įmonės); 3) vykdo demokratiškumo principais pagrįstą ūkinę veiklą; 4) įtraukia darbuotojus, vartotojus bei narius į bendrą organizacijos sprendimų priėmimą ir valdymą.

Nustatyta, jog socialinės įmonės Lietuvoje beveik po lygiai pasiskirsčiusios paslaugų ir gamybos sektoriuose. Tačiau didesnioji dalis neįgaliųjų socialinių įmonių dirba paslaugų sektoriuje. Tokios įmonės sudarė 61,1 proc. visų įmonių, nes dauguma neįgaliųjų negali dirbti sunkaus fizinio darbo bei darbo, susijusio su kenksmingais sveikatai veiksniais.

Socialinių įmonių statusą įgijusių įmonių skaičiaus pokytis 2005–2012 m. rodo mažėjimo tendencijas Lietuvoje. Nustatyta, kad 2011–2012 m. itin mažą įmonių, įgijusių neįgaliųjų socialinės įmonės statusą, skaičių lėmė sugriežtėjusi statuso suteikimo tvarka ir įstatymo pakeitimai. Dabartinis Socialinių įmonių įstatymas užtikrina tik vienos iš socialiai pažeidžiamų asmenų grupių – neįgaliųjų – interesus. Teisinis reguliavimas turi apimti platesnį subjektų ratą, sudaryti sąlygas ir kitiems socialiai pažeidžiamiems asmenims aktyviau įsilieti į darbo rinką, mažinti socialinę jų atskirtį ir mieste, ir kaime.

Literatūra

1. Atkočiūnienė, V. (2010), Kaimo vietovių vystymosi scenarijai: Telšių ir Pasvalio rajonų užimtumo didinimas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (19), 206–218.
2. Borzaga, C.; Defourny, J. (2001), *The Emergence of Social Enterprise*. London and New York.
3. Borzaga, C.; Galera, G.; Nogales, R. (2008), *Social Enterprise: A new model for poverty reduction and employment generation - An examination of the concept and practice in Europe and the Commonwealth of Independent States*, EMES Research Network, UNDP.
4. Borzaga, C.; Spear, R. (2004), *Trends and Challenges for Co-operatives and Social Enterprises in Developed and Transition Countries*, Trento: Edizioni, 31.
5. Campi, S.; Defourny, J.; Grégoire, O. (2006), *Work Integration Social Enterprises: Are they Multiple-Goal and Multi-Stakeholder Organizations?* in Nyssens, M. *Social Enterprise*, London and New York.
6. CECOP (2006), *Social enterprises and worker cooperatives: Comparing models of corporate governance and social inclusion*, CECOP European Seminar, Manchester, November 9, 2006.
7. Čepienė, A. (2003), *Socialinės įmonės – nauja paramos forma*. Socialinės įmonės – koku keliu? Vilnius.
8. Defourny, J. (2004), *Social Enterprise in an Enlarged Europe: Concept and Realities*, EMES European research Network.
9. Defourny, J.; Nyssens, M. (2008), *Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments*, EMES Research Network, WP no. 08/01.
10. Defourny, J.; Develtere, P. (1999), *The Social Economy: the Worldwide Making of a Third Sector*; Centre D'Economie Sociale, Universite de Liege, HIVA – Catholic University of Leuven.
11. EMES European Research Network (1999), *The Emergence of Social Enterprises In Europe*. A Short Overview, Brussels: EMES.
12. EMES European Research Network (2006), *Study on Promoting the Role of Social Enterprises in CEE and the CIS*, Initial Overview Study for the UNDP-BRC (Bratislava Regional Centre).
13. *Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto nuomonė dėl socialinio verslumo ir socialinių įmonių* (tiriamoji nuomonė) (2012/C 24/01).
14. Hering, E. (2003), *Socialinės įmonės Žemutinėje Saksonijoje*. Socialinės įmonės – koku keliu? Vilnius.
15. Jakubauskas, G. (2003), *Žmogiškųjų išteklių valdymas socialinėse įmonėse*. Socialinės įmonės – koku keliu? Vilnius.
16. Jasaitis, J. (2010), Antropologiniai atokesnių ir neurbanizuotų vietovių raidos strateginio valdymo aspektai. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (19): 12–22.
17. Jasaitis, J. (2012), Kaimiškojo rajono konkurencingumo didinimo paieškos, taikant mikroregionalizacijos idėją. *Lietuvos kaimo vietovių konkurencingumo stiprinimo geroji patirtis*. Kaunas: Aleksandro Stulginskio universitetas.
18. Komisijos komunikatas 2020 m. Europa (2010), Briuselis.
19. Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 96–3519; 2011, Nr. 155-7352.
20. Mačernytė-Panomariovienė, I. (2003), *Socialinių įmonių kūrimosi perspektyvos Lietuvoje*. Socialinės įmonės – koku keliu? Vilnius.
21. Mačernytė-Panomariovienė, I. (2004), Socialinės užimtumo įmonės. *Jurisprudencija*, t. 56 (48).
22. Mališauskaitė, S. (2003), *Socialinės užimtumo įmonės modelis Europos Sąjungoje*. Socialinės įmonės – koku keliu? Vilnius.
23. Melnikienė, R.; Vidickienė, D. (2010). Visuomenės lūkesčiai dėl Lietuvos kaimo politikos kryptį. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (19): 23–33.
24. Vidickienė, D. (2010), Perėjimo prie naujosios kaimo politikos paradigmos kliūtys Lietuvoje. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (19): 137–146.
25. Šeizė, V.; Jasaitis, J. (2012), Kaimiškųjų vietovių ekonominės mikroregionalizacijos perspektyvos: Pakruojo rajono atvejis. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (27): 45–57.
26. Neįgaliųjų įdarbinimo galimybių plėtra (2012). Klaipėda.

27. SADM (2013). *2012 metų veiklos ataskaita*. Vilnius.
28. Study on Promoting the Role of Social Enterprises in CEE and the CIS Initial Overview Study (2006), EMES European Research Network.
29. Socialines įmonės persijos per retį (2011).
30. <<http://www.ekonomika.lt/naujiena/socialines-imonės-persijos-per-reti-14284.html>>.
31. 24. EuroLex <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:214:0003:0047:lt:PDF>>.
32. 25. Lietuvos darbo birža <http://www.ldb.lt/INFORMACIJA/PASLAUGOSDARBDAVIAMS/Puslapiai/soc_imonės_sarasas.aspx>

Čižikienė J., Čižikaitė A.

Social Enterprises Development Trends in Lithuania

Summary

The Europe 2020 strategy emphasize that social enterprises are very useful to the society as an important element of the social economy. Europe should promote the creation of social enterprises and use their growth potential, entrepreneurship to create social values. The objective of social enterprises is the employment of people who lost their professional and general capacity and they are unable to compete on equal terms in the labor market. The employment of these persons is supported by the state.

The goal of the research is to analyse Lithuanian social enterprises development trends in EU context.

In the EU due to the different linguistic and cultural traditions, social enterprise concept is very diverse. EESC (European Economic and Social Committee) propose to distinguish these social enterprise characteristics: achieve social objectives rather than profit, has variety legal forms and models (cooperatives, mutual societies, voluntary associations, foundations, profit or non-profit companies); engaged in business activities which is based on democratic principles including employees, customers, and members of the general decision-making and management.

Analyzing Social Enterprises in Europe, it can be said that forms of social enterprises are different in all EU Member States, namely cooperatives (different forms in Sweden, Italy, Great Britain), mutual societies, associations, foundations. Various forms of social enterprise are implemented in France, Belgium, and Portugal. Social enterprises cover a wide range of services and manufacturing market spectrum. They can provide services for vulnerable part of society and ensure social and professional integration through employing people who have found themselves at a disadvantage, experiencing social exclusion, without appropriate professional qualifications or having social problems.

The amended law on social enterprises entered into force in 1 January 2012. The aims of it were to stop mass social enterprises start-ups, limit funds for social enterprises, increase a number of target groups in social enterprises, increase a number of people with disabilities in social enterprises.

Lithuanian social enterprises development trends at the end of 2012 were as following: there were 136 social enterprises, of which 75 - disability social enterprises. During 2012 social enterprise status granted to 4 enterprises, disability social enterprise to 1 enterprise. The number of social enterprises in the years 2005-2012 shows decreasing trends of social enterprises in Lithuania. The biggest number of enterprises is that of the enterprises which received the status in 2005 and accounted for 24.4 percent of total number of all enterprises in the state. In 2011 the number of social enterprises decreased slightly till 7 and in 2012 only 4 enterprises were established. During the period 2005-2010 number of disability social enterprises could be characterized by continuous growth as employers had the opportunity to employ people with disabilities and use of the various categories of State assistance. In 2010 (22 companies) the number of social disability enterprises was almost the same as in 2005. In 2011-2012 very few enterprises have received disability social enterprise status. It depended on amendments to the law and changes in the procedure for granting the status of disability social enterprise.

It can be presumed that social enterprises are almost equally distributed in the services and manufacturing sectors. However, the data show that the great majority of people with disabilities in social enterprises worked in the services field. These companies accounted for 61.1 percent of all businesses because many people with disabilities cannot perform more difficult physical work and work related to unhealthy factors.

Keywords: social enterprise, disability social enterprise, social exclusion.

Straipsnis recenzuotas.

Straipsnis gautas 2013 m. rugsėjo mėn.; priimtas 2013 m. lapkričio mėn.

The article has been reviewed.

Received in September 2013, accepted in November 2013.